

Glava IV

Herbert Spenser i evolucionistička odbrana individualizma

I. OPŠTA PRIRODA SPENSEROVOG FILOZOFSKOG SOCIOLOŠKOG SISTEMA

A. Život i dela

Kontovo delo iz oblasti sociologije preuzeo je i veoma upotpunio filozof Herbert Spenser (1820—1903), koji je, bolje nego bilo ko drugi, rezimirao glavna strujanja socijalne misli devetnaestog veka. To ne znači da je Spenser smatrao Konta svojim prethodnikom u nauci. U stvari, slučaj je bio potpuno obrnut, jer je Spenser objavio svoju prvu sociološku raspravu *Društvenu statiku* (*Social Statics*) pre nego što je imao prilike da se detaljno upozna sa Kontovim idejama i, čini se, da je višestruka sličnost između ova dva pisca sasvim slučajna. S druge strane, teško je potpuno se složiti sa Spenserom kada ovaj pokušava da dokaže svoju punu nezavisnost od Konta i razliku u osnovnim gledištima¹. Reklo bi se da je prilično tačan sud Anri Mišela koji kaže da »onaj ko je prvo čitavo Kontove *Male spise* (*Opuscles*), tj. rane eseje, teško može prihvatiti *Principe sociologije* (*Principles of Sociology*) kao originalnu knjigu. Sve Spenserove glavne ideje, pa čak i metod, mogu se naći u *Malim spisima*. Kont je naznačio glavne konture, a Spenser je samo popunio međuprostor«.²

Zbog slabog zdravlja u detinjstvu, Spenser je, kao i njegov čuveni savremenik Džon Stjuart Mil, učio kod kuće i *nikada nije*

¹ Videti Spencerovo delo *Essays, Scientific, Political and Speculative* (New York, 1891), pp. 118—49, i to esej pod naslovom »Some Reasons for Dissenting from the Philosophy of M. Comte«.

² Henri Michel, *L'Idée de l'état* (Paris, 1896, p. 462, autorov prevod; videti takođe Eugene de Roberty, *Auguste Comte et Herbert Spences* (Paris, 1904).

pohadao školu. To što se nije posvetio univerzitetskoj karijeri nesumnjivo je, u izvesnoj meri, razlog što zvanični engleski akademski krugovi nisu pokazivali interesovanje za Spenserovo učenje, a to što u svojim mladim godinama nije živio u društvu svojih vršnjaka, svakako je pilnično uticalo na njegove individualističke tendencije u odraslim godinama. Ako hoćemo da imamo uvid u izvore njegovih filozofskih tendencija i da shvatimo njegove intelektualne sklonosti, moramo, pored ovih isključivo ličnih elemenata, uzeti u obzir i Spenserov nekonformizam, karakterističan za celu njegovu porodicu, kao i njegovu reakciju protiv radikalnih revolucionarnih doktrina njegove mladosti.³

Spenser je rano ispoljio smisao za mehaniku i 1837. godine postao je glavni inženjer londonske i birmingemske železnice. Ostavku na taj položaj dao je 1848. godine da bi postao pomoćnik urednika »*Ekonomista*«. Dok je obavljao taj posao, 1850. godine dovršio je *Društvenu statiku* (*Social Statics*), svoj prvi značajan doprinos sociologiji. Tokom narednih osam godina razvio je osnovne principe svog sistema sintetičke filozofije koje je objavio u *Prvim principima* (*First Principles*) 1863. godine. Onaj ko nije čitao ovo delo ne može da razumeti Spenserovu filozofiju, kao što čovek ne može da proceni vrednost Kontovih osnovnih ideja ako nije prethodno pročitao njegove rane ogledе.

U ovom delu Spenser je odbacio metafizičku teologiju, prebacivši je u domen krajnje nesaznajnog, naznačio je obrise svoje teorije univerzalne evolucije i ukazao je na glavne oblike njene primene na celokupno ljudsko znanje. On nije, kao što se često tvrdilo, pokušao da primeni Darvinove teorije radi revizije nauke i filozofije. Umesto toga, Spenser je na ovo područje primenio svoju sopstvenu teoriju evolucije, koja je bila formulisana pre i nezavisno od Darvinove, i koja je bila izgrađena na potpuno drukčijim, mada odgovarajućim, osnovnim tvrdnjama.⁴

³ Za kratak pregled izvora Spencerovih učenja videti Ernest Barker, *Political Thought in England from Herbert Spencer to the Present Day*, (New York, 1915, pp. 86—90. Za Spenserovo vlastito opisivanje ranijih godina života videti njegovo delo *Autobiography* (2 toma, New York 1904), I, 48—142. Za detaljnije biografske podatke o Spenseru videti H.E. Barnes and Howard Becker, *Social Thought from Lore to Science* (2 toma, Boston, 1938), I, xlix—li.

⁴ Videti A.G. Keller, *Societal Evolution* (New York, 1931), pp. 12 i dalje *The First Principles* je prethodno delima *Principles of Biology* (1864—67), *Principles of Psychology* (1872), *Study of Sociology* (1873), *Principles of Sociology*, (1876—96), *Principles of Ethics* (1879—93) i *Man versus the State*

B. Spenserova filozofija društva

Ovde nije mesto za donošenje konačnog suda o zaslugama celog Spenserovog sistema. Spenser je u svom sistemu svakako ukazao na opštu liniju pristupa modernom naučnom znanju, koja se u celini činila ispravnom, odnosno na evolucionističko stanovište, bez obzira što mnogi Spenserovi stavovi o evoluciji ne bi, možda, izdržali probu kasnijih specijalizovanijih induktivnih i kvantitativnih studija. Isto tako, može se pouzdano reći da njegov sistem predstavlja jedan od najznačajnijih proizvoda koje je, počev od Aristotela, dao jedan jedini ljudski um. Nadalje, ne može biti sumnje u to da je po urođenoj umnoj produktivnosti Spensera bez premca među modernim piscima. Treba biti zaista izuzetan čovek da bi se napisalo delo kao što je, na primer, Vuntova rasprava o psihologiji, u kojoj je autor pokazao svoje dobro poznavanje svakog značajnog dela iz ove oblasti. Mađa jedno takvo delo može, s naučne tačke gledišta, biti neuporedivo značajnije, za njega je trebalo mnogo manje genijalnosti nego za stvaranje dela *Principi psihologije* (*Principles of Psychology*) koje je poteklo samo iz Spenserovog uma, jer je on čitao manje stručnih dela iz psihologije nego osrednji učitelj neke američke osnovne škole.

Ukratko, ma koliko da je Spenserov sistem prevaziđen kasnijim napretkom nauke — a čini se da je veliki deo njegovih spisa danas samo beletristika — ipak mu s pravom pripada čast što je skoro sve faze naučnog proučavanja izveo na put daljeg progressa, odredivši im za rukovodno načelo pojam evolucije. Viljem Graham Sumner je lepo izneo značaj evolutivnog načela koje je Spenser uveo u nauku o društvu:

(1884). Pored ovih sistematskih dela Spencer je objavio veliki broj članaka koji su skupljeni u mnogobrojnim tomovima eseja. Za potpun spisak Spencerovih dela videti takođe članak pod naslovom »Spencer« u jedanaestom izdanju *Encyclopaedia Britannica*; isto u W.H. Hudson, *An Introduction to the Philosophy of Herbert Spencer* (New York, 1894), Appendix, pp. 231—34.

Spencer je sva ova dela napisao u veoma nepovoljnim uslovima za brzo i efikasno stvaralaštvo. Za sve vreme razvoja svoj sociološkog sistema bio je hroničan neurastenik, a njegova novčana sredstva nisu uvek dozvoljavala normalno izvršavanje plana. U predgovoru za treći tom dela *Principles of Sociology*, objavljen 1896. godine, kojim se zaključuje rad kome je praktično posvetio sav svoj život, iznete su teškoće na koje je pisac nailazio i izraženo je njegovo zadovoljstvo zbog konačnog uspeha.

»Gospodin Spenser se na početku svoje književne karijere upustio u obrađivanje tema iz sociologije. Radeći na ovim temama, bio je prinuđen da stalno traga za sve fundamentalnijim i širim filozofskim doktrinama. Na kraju je došao do osnovnih načela evolutive filozofije. Onda je proširivao, prove-
ravao, potvrđivao i ispravljao ova načela indukcijom iz drugih nauka i tako se, na kraju, ponovo vratio sociologiji, naoružan naučnim metodom kojim je
ovladao. Steći moćan i ispravan metod, kao što svi znamo, više je od pola
pobede u jednoj bici. Kada je metod već jednom obezbeđen, onda je pitanje
novih otkrića, rešavanja problema, uklanjanja grešaka i isprobavanja rezul-
tata, samo pitanje vremena i snage da se prikupe podaci i njima ovlađe.«⁵

Tako su prirodne i društvene nauke oslobođene nazadnih i konzervativnih tendencija sa kojima su se više ili manje bez-
nadežno borile još od vremena kada je patristička teologija, oslanjajući se na autoritet crkve i dokaze na bazi vere, okovala
indukciju i empirizam protivčeći se pronalaženju bilo kakvih nauč-
nih činjenica koje bi podrle sadržinu prihvaćene »istine«⁶.

Kako je ceo Spenserov sistem nauke o društvu bio izgrađen na njegovim opštim zakonima evolucije, od bitne je važnosti
shvatiti osnovne postavke njegovog učenja. To je u Spenserovoj sociologiji neuporedivo važnije od izlaganja organske analogije, mada su se mnogi tumači i kritičari njegove sociologije uglavnom na njoj zadržavali.

Spenserovi zakoni opšte evolucije u potpuno razvijenom obliku mogu se naći u drugom delu njegove knjige *Prvi principi*. U prvom redu, on nalazi tri osnovne istine ili pravila. Među ovima osnovno načelo je zakon o održanju energije, što znači postojanje i trajanje nekog krajnjeg uzroka koji prevazilazi mogućnosti saznanja. Druga dva načela su neuništivost materije i kontinuitet kretanja, a oba potiču od načela održanja energije. Postoje i četiri sekundarna pravila. Prvo je trajnost odnosa među

⁵ William Graham Sumner, *The Forgotten Man and Other Essays*, (New Haven, 1918), p. 401.

⁶ Četiri dobra dela koja se bave Spenserovim filozofskim sistemom su: Hudson, *op. cit.*; Josiah Royce, *Herbert Spencer: An Estimate and Review* (New York, 1904); Hector Macpherson, *Spencer and Spencerism* (New York, 1900); i H. Elliott, *Herbert Spencer* (New York, 1916). Autorizovani izvod celog njegovog sistema može se naći kod F.H. Collinsa, *An Epitome of the Synthetic Philosophy* (New York, 1889). Najzad, niko ne može smatrati da se temeljno upoznao sa Spencerovim delom ukoliko nije pročitao njegovu *Auto-biography* koja je objavljena u dva toma posle njegove smrti, 1904. godine, i knjigu Davida Duncana *Life and Letters of Herbert Spencer* (dva toma, New York, 1908).

silama, ili uniformnost zakona. Drugo je transformacija i ekvi-
valentnost energije, što znači da se energija nikad ne gubi, već samo transformiše. Treće pravilo je zakon koji kaže da se sve
kreće linijom najmanjeg otpora ili najvećeg privlačenja. Četvrti
i poslednji je zakon ritma ili promene kretanja.

Da bi se ovaj sistem upotpunio, mora se naći zakon koji će
regulisati mešanje ovih različitih faktora u evolutivnom procesu. Ovo je postignuto zakonom po kome se sa integracijom materije
kretanje troši, a sa diferencijacijom materije kretanje apsorbuje. Iz toga proizlazi da proces evolucije karakteriše prelaz iz inko-
herentne homogenosti u koherentnu i koordiniranu heterogenost. Polazeći od ovih osnova, Spenser je na sledeći način rezimirao
svoj potpuni zakon univerzalne evolucije: »evolucija je integracija materije uz istovremeno trošenje kretanja za koje vreme materija
prelazi iz jedne, relativno neodređene, inkohherentne homogenosti u relativno koherentnu heterogenost i za koje vreme zadržano
kretanje prolazi kroz paralelnu transformaciju«.

Ako bismo ovom osnovu njegovog evolutivnog sistema dodali značajne zaključke kao što su nepostojanost homogenog usled postojanja nejednakih sila; širenje diferencijalnih činilaca u geometrijskoj proporciji; težnja diferenciranih delova da se odele prikupljanjem sličnih jedinki; i ograničenost svih procesa evolucije konačnom ravnotežom — onda bismo imali potpunu sliku Spenserovog sistema evolucije. Obrnuti tok evolucije je disolucija u kojoj se rezultati evolucije određuju obrnutim tokom stupnjeva u procesu«.⁷

Spenser je u ostalom delu svoje knjige *Prvi principi* sažeto primenjivao ovu evolutivnu formulu na sve pojave, a njena primena na društvene procese, koja se može naći u toj knjizi, predstavlja najbitniji deo Spenserovog sociološkog sistema. Detaljno iznošenje ovog preliminarog nacrtu, koji se može naći u *Prvim principima*, predstavlja Spenserov sistem »sintetičke filozofije«.

Spenserovo formalno obrađivanje sociologije, pored obrisa sistema iznetog u *Prvim principima*, može se naći i u *Sociološkoj studiji* (*Study of Sociology*) — nekoj vrsti prolegomene za ovaj predmet, ali i neophodnog uvoda — i u tri velika toma dela

⁷ Za Spenserov rezime njegovog sistema videti predgovor koji je napisao za Collinsa, *op. cit.*, pp. viii-xi; konsultovati isto Robert Mackintosh, *From Comte to Benjamin Kidd* (London, 1899), glave viii-ix.

Principi sociologije. Spenser je dao izvanredan rezime celog svog filozofskog sistema ali je propustio da da jезgrovit pregled svog sociološke teorije. Profesor Gidings je pokušao da ispravi ovaj propust i zadatak je izvršio na način koji bi zadovoljio Spensera. Njegov lucidan i obuhvatan rezime sastoji se u sledećem:

»Društva su organizmi ili superorganske skupine.

Između društava i okolnih tela, kao i između drugih konačnih skupina u prirodi, postoji uravnoteženost energije. Prisutna je uravnoteženost između društva i društva, između jedne društvene grupe i druge, između jedne društvene klase i druge.

Uravnotežavanje između društva i društva, i društva i društvene sredine, poprima oblik borbe za opstanak među društvima. Sukob postaje redovna delatnost društva.

U ovoj borbi za opstanak rađa se strah od živih i od mrtvih. Strah od živih, koji dopunjuje borbu, postaje koren političke vlasti. Strah od mrtvih, postaje koren verske vlasti.

Organizovan i usmeravan političkom i verskom vlašću, redovan sukob postaje militarizam. Militarizam uobličava karakter i ponašanje društvene organizacije kako bi je osposobio za uobičajeno ratovanje.

Militarizam ujedinjuje male društvene grupe u veće, ove u još veće, i tako redom. Time postiže integraciju društva. Ovim procesom se proširuje oblast unutar koje sve veći procenat stanovništva može povremeno da živi i rati u miru.

Uobičajen mir i industrija oblikuju karakter, ponašanje i društvenu organizaciju, tako da podstiču miroljubiv, prijateljski i dobrosusedski život.

U miroljubivom tipu društva smanjuje se prinuda, a povećavaju se spontanost i lična inicijativa. Društvena organizacija postaje plastična, a pojedinci se slobodno kreću iz mesta u mesto i menjaju svoje društvene odnose, a da pri tom ne narušavaju društvenu koheziju čiji elementi postaju simpatija i znanje, umesto prvobitne sile.

Prelaz od militarizma ka industrijalizmu zavisi od mere u kojoj su uravnotežene energije između jednog datog društva i njegovih susednih društava, između društva jedne date rase i društva drugih rasa, između društva uopšte i njegove fizičke okoline i ambijenta. Miroljubiva privredna radinost ne može biti konačno zavedena sve dok ne bude uspostavljena ravnoteža između društva i rasa.

U društvu, kao i u drugim konačnim skupovima, stepen diferencijacije i totalne kompleksnosti svih evolutivnih procesa zavisi od tempa kojim se integracija odvija. Što je tempo sporiji, to je evolucija potpunija i više zadovoljavajuća⁸.

Spenserova tvrdjenja o analogiji između društva i organizma, iako nisu neposredno povezana s njegovim sistemom, poznatija

⁸ Franklin H. Giddings, *Sociology: A Lecture* (New York, 1908), pp. 29—30.

su od njegovog tumačenja društva na osnovu zakona evolucije. Ova analogija ni u kom slučaju nije Spenserova originalna zamisao, jer je možemo naći kod Platona, Aristotela, Pavla i kod mnogih ranih hrišćanskih crkvenih otaca. Ova ideja je bila poznata u srednjem veku, a kasnije su je znatno razvili Kont, Krause, i Arens. Ostalo je, međutim, na Spenseru da pruži prvu sistematsku razradu ove teorije⁹.

Spenser nabraja šest osnovnih sličnosti između društva i organizma. Prvo, i društvo i organizam, za razliku od neorganske materije, povećavaju svoju masu i pokazuju vidljiv porast u toku većeg dela svoga postojanja. Drugo, povećavanjem veličine, povećava se i kompleksnost njihove strukture. Treće, progresivnu diferencijaciju strukture, i u društvu i u organizmu, prati slična diferencijacija funkcija. Četvrto, evolucija uspostavlja u društvu i živom organizmu ne samo razlike već i konačno povezane razlike koje su takve prirode da omogućavaju i jedno i drugo. Peto, analogija između društva i organizma postaje još očiglednija kad se prihvati da je, i obrnuto, svaki organizam društvo. Najzad, i u društvu i u organizmu život celine može biti uništen, ali jedinke će nastaviti da žive još izvesno vreme.

S druge strane, između društva i organizma postoje tri značajne razlike. U prvom redu, dok u pojedinačnom organizmu sastavni delovi sačinjavaju konkretnu celinu, a živi delovi u međusobno povezani i u prisnom dodiru, sastavni delovi jednog društvenog organizma su odvojene celine, a žive jedinke su slobodne i manje ili više rastrkane. Postoji još jedna i to bitnija razlika: u pojedinačnom organizmu postoji podeljenost funkcija tako da neki delovi postaju centri osećaja i misli, dok su drugi praktično neosetljivi. U društvenom organizmu nema takve podeljenosti. Ne postoji društveni mozak ili senzorijski mozak koji bi bio odvojen od mozga ili senzorijskih pojedinaca koji sačinjavaju društvo. Iz ove druge razlike proizlazi treća koja se može uočiti, naime, dok u organizmu sastavni delovi postoje zbog dobrobiti celine, u društvu celina postoji zbog dobrobiti članova društva.¹⁰

⁹ *The Social Organism* (1860); *Specialized Administration* (1871); *Principles of Sociology*, Vol. I., Part I. Citati iz *Principles of Sociology* uzeti su iz najužorskog izdanja iz 1896. godine.

¹⁰ *Principles of Sociology*, Vol. I., Part II., chaps. ii-ix. Detaljnija analiza Spenserove organske teorije društva može se naći kod F.W. Coker, *Organic Theories of the State* (New York, 1910), pp. 124—39; takode Ezra T. Towne, *Die Auffassung der Gesellschaft als Organismus, ihre Entwicklung und ihre Modifikationen* (Halle, 1903), pp. 41—48.

Drugu značajnu fazu Spenserovog biologiškog tumačenja društva označava njegova čuvena teorija o populacionim trendovima izložena prvi put 1852. godine. Spenser je tvrdio da postoji antagonizam između *individuation* i *genesis*. Što je civilizacija postajala kompleksnija, to se sve veći deo raspoložive fiziološke energije ljudskog roda trošio na delatnosti kojima je cilj lični razvoj i izražavanje. Zbog toga je manje energije ostajalo za reproduktivne ciljeve i delatnosti. Ukratko, napredne i zrele civilizacije nisu pogodovale visokoj plodnosti. U ovom učenju sadržana je kritika maltuzijanizma. Učenje je usvojio Henri Keri u Sjedinjenim Američkim Državama i koristio ga za pobijanje pesimističke socijalne filozofije Maltusa i klasičnih ekonomista.

Ove dve osnovne teorije o društvu — evolutivna i organska — najznačajniji su Spenserov doprinos sociologiji. Njegova ostala obimna dela iz oblasti sociologije prvenstveno su deskriptivnog karaktera, mada u mnogim slučajevima predstavljaju duboku analizu društvenih procesa.

Teško bi se moglo reći kakvo će mesto u budućnosti zauzeti Spenserov sociološki sistem, kada podrobnija statistička i etnološka proučavanja omoguće sociološkom učenju da dođe do nečeg nalik na konačan oblik. Čini se, međutim, da bi se već sada sa sigurnošću moglo reći da će kao fizičko tumačenje društva Spenserov sistem ostati u svom opštem obrisu ono konačno što je rečeno o ovom predmetu. Organska analogija će bez sumnje biti prihvaćena kao zanimljiv primerak figurativnog opisivanja, ali će u pogledu objašnjavanja društvenih procesa biti odbačena kao stvar bez velike vrednosti. Danas je teško proceniti koliko će toga ostati od njegove istorijske sociologije. Već su istraživanja kritičkih etnologa, kao profesora Erenraija u Nemačkoj, profesora Dirkema, Ibera i Mosa u Francuskoj, profesora Riversa i Mareteta u Engleskoj i profesora Bousa i njegovih učenika u SAD, osporila na drastičan način manje-više mehaničke evolutivne sisteme klasične antropološke škole, čiji je jedan od najrevnosnijih predstavnika bio Spenser. Ne bi se više moglo tvrditi, zajedno s profesorom Karverom, da nečitanje Spenserovih *Principa sociologije* predstavlja mnogo veći propust nego nečitanje bilo koje druge rasprave¹¹. Ipak bi možda bilo tačno reći da je s gledišta istorijskog razvoja sociologije Spenserov doprinos bio najdalekosežniji po uticaju

¹¹ Videti njegov prikaz dela u: F.G. Peabody, *A Readers' Guide to Social Ethics and Allied Subjects*, p. 29.

koji je imao. Profesor Smol je izvanredno rezimirao značaj Spenserovog stava, posebno kako je iznet u delu *Principi sociologije*:

»Spenserova shema predstavlja pokušaj da se dâ ime, odredi mesto i značaj faktorima koji utiču na ljudsko društvo. To nije sistem spekulativnih koncepcija, već pokušaj da se jasnim rečima iznesu činjenice o društvu u odnosu u kome se pojavljuju u stvarnom životu. To je put kojim možemo, u meri u kojoj je prilagođen svome cilju, istinitije, potpunije i dublje da shvatimo, na primer, život naroda Sjedinjenih Država, nego što bismo to mogli bez pomoći takvog opisa. Probni kamen ne bi trebalo da bude u tome da li shema u svom izlaganju društva zadovoljava ili ne, već da li razjašnjava više osnovnih istina o društvu nego što bi to bilo moguće bez takvog tumačenja. Ne treba polaziti od toga da li je preostalo nešto što treba objasniti, već da li se više toga može učiti u zbrzi svakodnevnog života, nego što bi se moglo pronaći da posmatranje nije vršeno kroz prizmu ovih simbola. Procenjena na ovaj način, Spenserova shema svakako predstavlja približavanje istini¹².

II. SPENSEROVE GLAVNE DRUŠTVENE I POLITIČKE TEORIJE

A. Odnos sociologije prema političkoj nauci i proučavanju države

Kad je reč o odnosu između sociologije i političke nauke, Spenser se razlikovao od Konta po tome što je smatrao da su posebne društvene nauke kao odvojene, ali povezane grane sociologije, legitimni deo cele nauke. Međutim, nije povučena jasna razlika između oblasti sociologije i oblasti posebnih društvenih nauka. Njegov rezime odnosa sociologije prema političkoj nauci i tvrdnja da sociologija ima pravo da se bavi političkim problemima, kao što je to izloženo u glavi: *O domenu sociologije* (*The Scope of Sociology*) u njegovom delu *Sociološke studije*, obuhvata područje

¹² A.W. Small, *General Sociology*, p. 130. Za ocenu Spenserovog značaja za sociologiju videti F.H. Giddings, *Principles of Sociology* (New York, 1896), Book I, chap. i, i njegova prilagodavanja Spenserovog učenja u celom delu; Ward, *Dynamic Sociology*, I, 139—219; Small, *op. cit.*, pp. 109—53; E. A. Ross, *Foundations of Sociology* (New York, 1905), pp. 42—47; iznad svega Leopold von Wiese, *Zur Grundlegung der Gesellschaftslehre: Eine kritische Untersuchung von Herbert Spenser's System der synthetischen Philosophie* (Jena, 1906).

kojim se danas normalno bavi politička nauka, ali sa jasno sociološkom orijentacijom. On tu kaže:

»Sociologija treba nadalje da opiše i objasni nastajanje i razvoj političke organizacije koja na razne načine uređuje stvari, koja ujedinjuje delatnosti pojedinaca radi plemenskog ili nacionalnog napada ili odbrane, ili koja pojedince ograničava u izvesnim postupcima prema sebi i drugima. Sociologija treba da istražuje odnose ovog koordinacionog i kontrolnog aparata prema teritoriji koju zaprema, prema broju i raspodeli stanovništva i prema sredstvima komunikacija. Treba da pokaže razlike koje postoje u oblicima ovog aparata u raznim tipovima društva, nomadskim i naseljenom, ratničkom i radinom. Treba da opisuje promene odnosa između ovog regulativnog sloja, koji je neproduktivan, i sloja koji je nosilac proizvodnje. Isto tako, treba da ukaže na veze i recipročne uticaje između institucija nosilaca civilne uprave i drugih državnih institucija koje se istovremeno bave crkvenim i ceremonijalnim poslovima. Treba da vodi računa o onim promenama karaktera društvenih jedinki koje su rezultat političkog ograničavanja, kao i o promenama političke organizacije koje nastaju zbog ovog izmenjenog karaktera.«¹³

Ovo je izvanredna skica sociološkog pregleda, ako ne i potpune sociološke teorije o državi. Zadatak koji je Spenser izvršio u odeljku o političkim institucijama u svom delu *Principi sociologije*, kao i u brojnim ogledima i delovima drugih spisa, predstavlja, možda, najpotpuniju obradu političkih problema potpuniju od bilo kojeg sličnog pokušaja nekog drugog sociologa, sa izuzetkom, možda, Gumplovica i Racenhofera.

B. Osnovni politički pojmovi i definicije

Reklo bi se da je Spenser povukao jasnu razliku između pojma društva i pojma države, mada nije pokušao da formalno razmotri ovaj donekle akademski problem. Nema sumnje da je za njega država politički organizovano društvo. Državu shvata kao svesno organizaciju kooperativne delatnosti u jednom društvu koja obuhvata grupu kao celinu. »Političku organizaciju,« kaže Spenser, »treba shvatiti kao deo društvene organizacije koji svesno obavlja usmeravajuće i ograničavajuće funkcije u javnom interesu«¹⁴.

¹³ *Principles of Sociology*, Vol. I, sec. 210, p. 438; isto *Study of Sociology*, chap. i. U najbolje analize izvesnih faza Spenserovih političkih teorija spadaju D.G. Ritchie, *Principles of State Interference*, (London, 1891; Barker, *op. cit.*, chap. iv; i Coker, *op. cit.*, pp. 124—39.

¹⁴ *Principles of Sociology*, II, 247.

Tako za Spensera država nije isto što i društvo, niti neko dalje usavršavanje društva. On državu posmatra kao društvo kada je organizovano kao politička jedinica. Društvo, uzeto u celini, karakterišu ove dve vrste saradnje: spontana privatna saradnja koja se odnosi na stvari koje ne zadiru u grupu kao jedinku, sem na posredan način, i »svesno određena« saradnja u području javnih delatnosti grupe kao celine. Samo ova druga vrsta saradnje neposredno stvara i održava državu.

Spenser, međutim, ne pravi tako jasnu razliku između države i državne vlasti — što je, uostalom, za jednog Engleza veoma teško, jer se u Engleskoj suverenitet i zakonodavna vlast stiču u istom telu. Istovremeno, čini se da je sasvim razumljivo što je Spenser državnu vlast definisao kao poseban oblik koji politička organizacija može da poprimi u određenom vremenu i mestu. Drugim rečima, smatrao je »government« mehanizmom upravljanja. Služeći se rečnikom organske analogije, Spenser kaže da je država sistem čija je funkcija regulisanje društvenog organizma. Organi koji tu funkciju vrše poznati su pod imenom »government«. Što se tiče razlikovanja izraza »država« i »nacija«, čini se da je Spenser upotrebljavao reč »nacija« da označi državu u njenim objektivnim političkim i geografskim aspektima. Znači da je imao na umu uobičajenu upotrebu tog izraza, a ne smisao koji joj daje striktna terminologija političke nauke.

Spenser prihvata uobičajena shvatanja osnovnih obeležja države, ukoliko se ona odnose na teritoriju, stanovništvo i organizaciju vlasti, ali je oklevao pred pojmom neograničene suverene vlasti. Jednom takvom individualisti kakav je bio Spenser, sasvim je tuđ pojam neodoljive vlasti u društvu, pred kojom pojedinac nije imao zakonskog prava na otpor. Hobs, Bentam i Ostin bili su meta Spenserovih žestokih napada, isto kao što je Blekston bio žrtva Bentamovog napada: »Analizirajte njegovo tvđenje i pokažite se da Ostinovo učenje nema ništa bolju osnovu od Hobsovog. U odsustvu priznatog božanskog porekla ili naimenovanja, nijedan jednoglavli ili višeglavli vladar ne može da obezbedi takva ovlašćenja koja bi mu dala pravo da pretenduje na ono što on podrazumeva pod neograničenim suverenitetom.«¹⁵

¹⁵ *Man versus the State* (sa skraćenim i revidiranim *Social Statist* (New York, 1892), pp. 380—81. Kako Ritchie naglašava. Spenserova konfuzija oko pojma suvereniteta delom potiče otuda što je personificirao jedan apstraktni filozofski pojam.

Temelj Spenserove političke teorije su prirodna ili, bolje reći, individualna prava, a ne suverenitet. Međutim, individualna prava nisu, po Spenserovom shvatanju, prava koja pretpostavlja metafizička etika, niti veštačka prava koja daje državni organ. To su ona neophodna prava koja se moraju garantovati pojedincu da bi društvo moglo da postoji i pravilno funkcioniše. Takvo učenje o prirodnim pravima je sasvim ispravno i nije, kako Ernest Bekjer navodi, potpuno nepomirljivo sa učenjem o društvenom organizmu. Pre bi se mogao osporavati preterani obim tih prirodnih prava, na kojima Spenser insistira, nego teorijski aspekt problema.

C. Osnove političke vlasti i njeno opravdavanje

Problem porekla države i vlasti Spenser razmatra i analitički i istorijski. U oba slučaja »strah od živih« je neposredni osnov političke vlasti, i ono što je omogućilo njeno postojanje kroz vekove, na isti način kao što je »strah od mrtvih« osnov religijske vlasti.¹⁶ Ova osnovna distinkcija, naravno, nije savršena, jer u nekim slučajevima političkoj vlasti pomaže strah od mrtvih kao, na primer, kada se veruje da poglavica može da vlada duhovima svojih predaka. Isto tako, strah od postojeće crkvene hijerarhije je značajan element religiozne vlasti. Međutim, ovo se mora prihvatiti kao ispravno načelo diferencijacije.

U analitičkom smislu država i vlast nastaju zbog toga što društvo bez njih ne može da funkcioniše na odgovarajući način. Društvo nije stvoreno jednostavnim fizičkim nagomilavanjem mase pojedinaca. Ono se konstituiše tek kada se među ovim jedinkama uspostavi organizovan sistem saradnje. Država i vlast ne samo da predstavljaju jedan od dva velika tipa saradnje, naime onu koja kontroliše grupu kao celinu s gledišta javnih interesa, već isto tako potpomažu razvoj saradnje među pojedincima. One eliminišu sukob među pojedincima i povećavaju grupu u kojoj saradnja može da postoji. Što je grupa veća, to je i veća podela rada i mogućih specijalizacija. Na sličan način zakonska prava i njihova primena nalaze svoje filozofsko opravdanje u tome što samo pod političkom zaštitom društvo može dalje da postoji i da pravilno funkcioniše. Govoreći jezikom organske analogije, objašnjenje

države je u načelu identično, jer u svakom savršenom organizmu mora da postoji moćan regulativni sistem koji treba da obezbedi pravilno funkcionisanje sistema održavanja i distribucije.

Na sličan način lako može da se analizira i struktura državne vlasti. Ona ima prirodnu trijadičku strukturu zbog razlika svojstvenih čovečanstvu. Bilo da ispitujemo primitivno pleme ili savremenu državu, organizacija vlasti deli se na tri kategorije: 1) *vođa*; 2) *manjina* sposobnih i uglednih ljudi tj. *savetodavno telo*; 3) *velika masa* neiskusnih i osrednjih građana koji jednostavno slušaju i prihvataju ili ne prihvataju akte i mišljenja vođe i veća, tj. *predstavničkog tela*. Despotizam, oligarhija ili demokratija samo ukazuju na to koji od ova tri sastavna dela državne vlasti ima prevagu. Velika snaga na kojoj počivaju politička vlast, i posebne strukture kroz koje se ona manifestuje, jeste »osećanje zajednice«. To osećanje je u izvesnoj meri rezultat reagovanja zajednice na postojeće probleme, ali u mnogo većoj meri zavisi od društvenog nasleđa kristalizovanog u običaju i tradiciji. Politička organizacija je samo javni organ koji primenjuje ovo »osećanje zajednice«. Tako podsvesni strah od mrtvih (od »mrtve ruke«), kao psihološki sadržaj običaja, pomaže »strahu od živih« u održavanju političke vlasti. Ovu misao Spenser rezimira na sledeći način:

»Poznata nam je misao o »mrtvoj ruci« koja kontroliše delatnosti živih i način na koji koristi imovinu. Međutim, uticaj »mrtve ruke« na život uopšte, kroz ustanovljen politički sistem, nesrazmerno je veći. Ono što iz časa u čas, i u svakoj zemlji, pod despotkom ili drugom upravom, rađa poslušnost koja omogućava političku akciju, jeste nagomilano i organizovano poštovanje prema nasleđenim institucijama koje su putem tradicije postale svetec«.¹⁷

D. Istorijska evolucija društvenih i političkih institucija

Spenser veoma detaljno iznosi istorijsku evoluciju društvene i političke organizacije, ali njegovi zaključci daju povoda istom skepticizmu kao njegovo uopšteno izlaganje razvoja institucija. Koristio je metod klasičnih antropologa koji su danas napustili skoro svi naučni i kritički etnolozi. Materijal za ilustraciju razvoja neke posebne institucije Spenser je koristio iz svoje obimne *Opisne*

¹⁶ *Principles of Sociology*; I, 437.

¹⁷ *Ibid.*, II. 317.

sociologije (Descriptive Sociology) ne obazirući se na odnos takve specifične prakse prema kulturnom kompleksu društvenih grupa iz kojeg je informacija dobijena, i bez obzira na različitost stupnjeva kulture koji su pružali dokaze za potvrdu njegove teze. Tako bi za potvrdu nekog procesa ili »stupnja« društvene evolucije podjednako moglo da se koriste šošonijanski Indijanci kao i italijanski renesansni gradovi. Obilje materijala koji je dat čitaocu, njegova privredna sveobuhvatnost, utisak da je prikupljen iz svih delova sveta i iz svih vekova, i izvanredna Spenserova logična spretnost u manipulisanju činjenicama, učinili su da je mnogo godina Spenserova istorijska sociologija bila *sine qua non* sociologije¹⁸.

Primena prefinjenih metoda u etnologiji i sve bogatiji materijal koji su profesionalni etnolozi prikupljali u svojim originalnim istraživanjima kulturnih oblasti, doveli su u pitanje mnoge Spenserove opšte zaključke. Nezavisno od ove pogrešne metodologije, opšte pretpostavke klasične antropološke škole, čiji je Spenser bio ugledan pripadnik, ozbiljno osporene kasnijim istraživanjima, posebno kad je reč o univerzalnosti kulturnih obeležja i utvrđenog procesa razvoja institucija. Danas je među etnolozima opšte prihvaćeno mišljenje da je za istraživanje jedne kulturne oblasti potrebno oko četiri stručnjaka, a da ne govorimo koliko bi ih bilo potrebno za izradu pregleda celog toka društvene evolucije. Tačna istorijska sociologija moći će da se napiše tek u dalekoj budućnosti, kada stručnjaci u pouzdanim monografijama budu sintetizovali ono što su etnolozi i istoričari kulture prethodno otkrili u određenoj oblasti ili u određenim periodima. Pored svega toga sumnjamo da bi iko drugi mogao doći do boljih logičkih zaključaka koristeći se Spenserovom metodologijom, a opravdan skepticizam koji možemo gajiti prema njegovim zaključcima ne bi trebalo da umanji našu visoku ocenu konstruktivne logike i briljantnu plodnost mašte koje je Spenser pokazao u svojoj istoriji društva.

Spenserovi glavni zaključci o evoluciji društvene i političke organizacije mogli bi se ovako rezimirati: Može se pretpostaviti da je na samom početku društvo imalo oblik nediferenciranih i neorganizovanih hordi. Privremeno potčinjavanje grupe jednom vođi za vreme rata označava početak javne vlasti i političke organizacije. Prirodnom junaštvu ovog vođe u ratu često je pridodavana

¹⁸ Za Spenserovo izlaganje njegovog metoda videti njegovu *Autobiography*, vol. II, chap. xlvii, posebno pp. 325—27.

i njegova moć da obuzdava duhove predaka i pridobije njihovu pomoć, i tako je njegovom vođstvu data natprirodna sankcija.

Vremenom, zbog sve veće kompleksnosti društva i sve češćih ratova, kao i zbog bolje organizacije vojne aktivnosti, ovaj privremeni ratni vođa je prerastao u poglavicu ili kralja koji je držao vlast do kraja života. Teškoće i neredi do kojih je dolazilo u vreme smrti vođe i izbora njegovog naslednika uticali su na uvođenje institucije naslednog vođstva. Na ovaj način je obezbeđena stabilnost i trajnost vođstva. Uporedo sa ovakvim razvojem institucije vladaoca, evoluirala su i savetodavna i predstavnička tela. U prvo vreme to su bili samo spontani skupovi, koji su se sastajali po potrebi, da bi kasnije izrasli u prave senate i skupštine.

Procesi integracije i diferencijacije vidljivi su u razvoju političke organizacije, kao i u evoluciji uopšte. Dugi period vojnih aktivnosti, koji karakteriše početne stupnjeve političke evolucije, doveo je do učvršćivanja malih primitivnih grupa na njihovim teritorijama. Pošto su najbolje organizovane grupe odnosile pobedu u međusobnim borbama, to su i integracija društva i proširivanje vlasti uspešne države predstavljali jedan kumulativan proces. Uz integraciju političke vlasti, kako po obimu njene primene tako i u širenju teritorije na koju se protezala, odvijala se uporedo i odgovarajuća sve veća diferencijacija i koordinacija. Diferencijacija u društvu, koja počinje u porodici, proširuje se u periodima osvajanja, koji karakterišu početak političkog progressa, sve dok nisu nastale klase bogatih upravljača, običnih slobodnih ljudi, kmetova i robova. Pošto se politička vlast koncentrisala u rukama određene klase upravljača i povećavala, kako po sadržini tako i po teritorijalnom prostanstvu, osetila se potreba da bude prenošena — delegirana — da bi mogla efikasno da se vrši. Ceo glomazni mehanizam moderne državne uprave sa ministarstvima, mesnim organima, sudstvom, poreskim i vojnim sistemom, samo je dalja diferencijacija i koordinacija ranijih fundamentalnih organa vlasti koji su se ispoljavali u trijadičkoj strukturi: poglavica, vođe i skupština.

U početku država svu svoju pažnju usredsređuje na vojnu organizaciju, osvajanje i teritorijalno širenje. Međutim, ona se vremenom sve više okreće razvoju privrede. Od tog trenutka proces političke evolucije postaje transformisanje militarističke u industrijsku državu. Ovaj proces još traje. Ali čisto industrijska država nije krajnji cilj društvene evolucije: Krajnji stupanj kome treba

težiti, jeste država u kojoj se sredstva razvijene industrijalizacije mogu iskoristiti za usavršavanje ljudskog karaktera u smislu njegovih viših i istinitijih podruštvenih vidova moralnog ponašanja, što bi omogućilo stvaranje etičke države.

Iako je podrobno razmatrao probleme porekla i razvoja raznih grana političke organizacije, Spenser nigde nije dao jasnu sliku evolucije države i suverene vlasti kao međusobno povezane celine, i ovaj propust je svakako u velikoj meri onemogućio Spensera da shvati i prizna stvarni značaj države.

E. Oblici države i vlasti

U proučavanju oblika države Spenser odbacuje, u političkoj analizi, uobičajenu klasifikaciju država i svoju pažnju posvećuje jednoj klasifikaciji zasnovanoj na cilju kojem teži organizovano političko društvo. Spenser misli da je kroz istoriju političko društvo težilo da ostvari dva određena cilja — vojnu agresiju i industrijski razvoj. Kont je predlagao takvu podelu, ali je, što je bilo mnogo tačnije, između isključivo vojnog i isključivo industrijskog razdoblja umetnuo jedan kritički i revolucionarni period. Iako su, u principu, ova dva razdoblja jasno odvojena jedan od drugog, oni u istorijskom smislu ulaze jedan u drugi. Iako je sadašnje razdoblje sve više industrijsko, ono još sadrži mnoge ostatke vojnog režima¹⁹. Ipak, dublja analiza otkriva činjenicu da je svaki od ovih sistema obeležen određenim skupom načela, i da svaki stvara poseban tip karaktera svojih građana, zbog čega se sistemi skoro dijametralno razlikuju jedan od drugog.

U militarističkom tipu društva neophodna je jedinstvena aktivnost u kojoj svi moraju da učestvuju. Sve društvene snage se angažuju za unapređenje bojne gotovosti, pri čemu oni koji ne mogu da se bore rade za snabdevanje klase ratnika. Pojedinaac je tako potpuno potčinjen društvu posredstvom despotske organizacije vlasti koja je bitna za specijalizovano prilagođavanje društva ratničkoj delatnosti.

Da bi se obezbedila odgovarajuća uprava ove despotske vlasti nad velikim područjem i nad brojnim stanovništvom, mora postojati temeljno ustrojstvo društva koje se proteže od upravlja-

ča do najskromnijeg podanika. Vlast u ovom despotskom i birokratskom sistemu ima kako pozitivnih tako i negativnih strana. Sistem čvrstog ustrojstva razvija krutost u društvu usled nametnute specijalizacije koja pojedincu otežava da menja svoje mesto u društvu. U stvari, u vojnom razdoblju položaj pojedinca je određen staležom kome pripada. Da bi sebi obezbedilo privrednu nezavisnost, koja je od tolikog značaja u vreme rata, društvo primenjuje strogu protekcionističku privrednu politiku. Pošto je uspeh u ratu krajnji cilj društva, hrabrost i snaga postaju glavne moralne osobine ambicioznih pojedinaca. Sebični patriotizam, koji pobedu jedne grupe ili nacije smatra glavnim ciljem delatnosti društva, predstavlja vladajuće raspoloženje u militarističkoj državi. Ubitačan uticaj birokratije i njenog aprata umanjuje preduzimljivost pojedinca, pothranjuje verovanje u neophodnost sveobuhvatne državne delatnosti i zamaćuje poimanje evolutivnih faktora progressa i društvenog razvoja.

Industrijski tip društva ne razlikuje se od militarističkog samo po obimu industrije, jer i militaristička država može biti industrijski razvijena, niti se može okarakterisati u potpunosti time što mu je cilj razvoj industrije, jer i socijalističke i komunističke države takođe tvrde da im je cilj industrijalizacija. Pre bi se moglo reći da je industrijski tip društva onaj u kome se ujedinjuju cilj industrijskog razvoja i potpuna sloboda lične inicijative u granicama reda i pravičnosti. U industrijskom tipu države nema više sveobuhvatne prisilne političke delatnosti. Ono malo discipline koja je zadržana, namenjena je sprečavanju nepotrebnog mešanja u inicijativu i slobodu pojedinca. Za ovaj tip društva potrebna je predstavnička, a ne despotska vladavina, a dužnost joj je da obezbedi pravosude ili, drugim rečima, da se stara o tome da svaki član društva bude nagrađen srazmerno ulozenom trudu.

Umesto da državna vlast vrši kako pozitivne tako i negativne regulativne funkcije, kao u militarističkoj državi, ona sada treba da vrši samo negativne regulativne funkcije. Položaj pojedinca se menja od položaja pripadnika jednog staleža u položaj ugovarača. Ohrabruju se delatnosti pojedinca i kooperativne delatnosti. Društvo u industrijskom režimu je elastično i lako se prilagođava promenama. Najzad, kako više nema potrebe za privrednom autarhijom, kruta protekcionistička politika mora da padne, dok ekonomske barijere među nacijama postepeno nestaju. Može se očekivati regionalni oblik ili federalni oblik vladavine kao cilj

¹⁹ *Principles of Sociology*, II, 568—605 i sl.

političke organizacije. Kad je pak u pitanju uticaj industrijskog razdoblja na izgled društva, može se reći da će patriotizam postajati sve istančaniji, društvo će gubiti veru u nepogrešivu efikasnost državnog mešanja, dok će pojedinci postajati snažniji, samouvereniji, poštujući uzajamno svoja prava. Mada je industrijalizacija tek u maloj meri ostvarena, ne treba smatrati da je ona krajnji cilj društvene evolucije. Treba očekivati jedno novo razdoblje, prvenstveno posvećeno razvoju čovekove moralne prirode, kada industrijski režim bude usavršen. Krajnji ili konačni oblik društvene i političke organizacije biće, onda, etička država.

Spenser ne posvećuje mnogo prostora pitanju oblika vladavine. Njegovo detaljno iznošenje »političkih oblika« odnosi se uglavnom na analizu razvoja onoga što se u svakodnevnom govoru naziva »podela vlasti«. Međutim, Spenser tvrdi da postoji prisna veza između ovih vlasti u raznim oblicima državnog uređenja, jer oživljava staru klasičnu doktrinu da je monarhija oblik državnog uređenja koje karakteriše neopravdana prevlast jednog jedinog vođe; da je oligarija tip u kojem je uloga veća nenormalno istaknuta, a da u demokratiji predstavnički faktor postaje nesrazmerno moćan. Dok Spenser dozvoljava da postoje ova tri tipa uređenja, on u stvari veruje u samo dva čista oblika — a to su monarhija i predstavnička vladavina, podrazumevajući pod ovom poslednjom demokratiju.

Između prve dve krajnosti, koje su zasnovane na kontradiktornim pretpostavkama da društvo treba da se povinuje volji jednog pojedinca ili da njegovi članovi vladaju nad sobom po svojoj slobodnoj volji, postoji veliki broj raznih stupnjeva i kombinovanih oblika vladavine. Dok su kombinovani oblici vladavine apsurdni sa stanovišta logike, oni su sasvim dobri u praksi, jer njihove nedoslednosti idu u prilog nedoslednostima društva u prelaznom periodu od krute vojničke države u elastičnu industrijsku. »Ovi mešoviti oblici vladavine — koji ujedinjuju dve međusobno isključujuće hipoteze i koji su u principu krajnje iracionalni — moraju nužno postojati sve dok su u saglasnosti sa mešovitim konstitucijom delimično prilagođenog čoveka«²⁰.

Spenser definiše demokratiju kao »političku organizaciju oblikovanu prema pravilu jednake slobode za sve«²¹. Ili, na dru-

gom mestu, on je opisuje kao »sistem koji pretvara celu naciju u telo koje veća, a zakonodavnu skupštinu svodi na vršenje izvršne vlasti, sistem u kojem je samoupravljanje ostvareno do najvišeg stepena s kojim se može pomiriti postojanje upravne vlasti«²².

Iako priznaje da su monarhija i despotizam imali svoju istorijsku funkciju, Spenser u punoj meri zastupa demokratiju u svakom društvu u kojem su građani dostigli dovoljno visok stepen moralnog i intelektualnog razvoja da bi im se moglo poveriti vršenje vlasti. Nije svako društvo pogodno za postojanje demokratskog oblika vladavine. Ponašanje se reguliše ili unutrašnjim ili spoljnim ograničavanjem. Otuda kod onih naroda kod kojih nije razvijeno ponašanje u onoj meri u kojoj bi omogućilo jedno adekvatno unutrašnje ograničavanje, nema mesta demokratiji. Takvim narodima je potreban prinudniji tip vladavine. Da bi demokratija mogla da funkcioniše, nije dovoljno samo visoko moralno osećanje kod građana već je potreban i dovoljan stepen inteligencije i svesti o vrednosti slobode, kako bi građani bili budni i otkrili svaku povredu njihove slobode, i bili sposobni da se koriste svojim pravom glasa. Kada takvi uslovi postoje, onda je demokratija idealan tip vladavine. Ni u kom slučaju ne treba verovati u neki određeni tip vladavine kao takav. I najbolji oblik je neprikladan i osuđen na neuspeh ukoliko nije u pitanju narod čiji ga nacionalni karakter i iskustvo čine podobnim za takav oblik:

»Svako ko u ovim i sličnim činjenicama traži istinu koju one sadrže, videće da oblici vladavine imaju svoju vrednost samo onda kada su proizvod nacionalnog karaktera. Nikakva vešto urađena politička shema neće ništa uraditi sama od sebe. Nije dovoljno ni znati kako da se koristi takva shema. Ništa neće biti dovoljno ako nema emotivne prirode kojoj je takva shema prilagođena — prirode koja je tokom društvenog procesa razvila tu shemu«²³.

F. Suverenitet, sloboda i sociološka teorija političkih prava

Spenser nije mnogo uzavao učešće u pravnom suverenitetu. Cela ta koncepcija bila mu je potpuno strana. Prema tome, Spenser uopšte nije ni pokušao da utvrdi poreklo suvereniteta ili da

²⁰ *Social Statics*, (skraćeno izdanje zajedno sa *Man versus the State*, (New York, 1892), pp. 248—49.

²¹ *Ibid.*, p. 105.

²² *Ibid.*, p. 248.

²³ *Study of Sociology* (New York, 1876), p. 275.; isto *Principles of Sociology*, II, 230—43.

definiše njegova obeležja. Glavna mu je briga bila da osporava teze pristalica ovog učenja i da iznalazi logičke i istorijske osnove za opravdavanje ograničavanja suvereniteta.

Spenser je bio voljan da prihvati ono što Disi naziva »političkim suverenitetom«, ali je tvrdio da se mora naći bolje opravdanje za podvrgavanje suverenoj vlasti. Ovom istraživanju posvećuje svoj poslednji ogled u *Odnos čoveka prema državi (The Man versus the State)* kojem je dao naslov *Velika politička praznovjerica (The Great Political Superstition)*, podrazumevajući pod ovim učenje o suverenitetu zakonodavne vlasti kojim je zamenjeno preživelo učenje o suverenitetu monarha. Da bi našao teorijsko opravdanje za podvrgavanje manjine većini, Spenser je postavio hipotetično pitanje o tome kakvu bi vrstu sporazuma o saradnji većina građana prihvatila sa znatnim stepenom jednoglasnosti. Ovo nas podseća na čuveni Rusoov problem u uspostavljanju političke vlasti uz istovremeno očuvanje slobode pojedinca.

Kao odgovor na ovo pitanje Spenser nalazi da bi skoro svi bili saglasni da saraduju u odbrani svoje teritorije protiv napada spolja i u zaštiti svoje ličnosti i imovine od nasilja i povrede. U toj meri je i podvrgavanje manjine valjano i pravosnažno. Izvan ovoga podvrgavanje manjine bi bilo nepravdično i protivzakonito.

Tako jedan hipotetični ugovor zamenjuje staro učenje o stvarnom ugovoru kao rešenju problema izmirenja slobode i vlasti. Ako se posvetimo da je — izuzimajući, možda, jedino Loka — vrlo malo klasičnih pisaca ugovorne škole verovalo da je društveni ugovor istorijska činjenica, ne bi se moglo reći da se Spenserovo rešenje u načelu jako razlikuje od teze pripadnika ugovorne škole, ma koliko se njegove dedukcije razlikovale od tog načela.

Kad je reč o pitanjima od životnog značaja, tj. o poreklu osnovnih prava pojedinca, Spenser, nasuprot Betmanu i najnovijim naučnicima iz oblasti politike uopšte, tvrdi da ta prava istorijski ne potiču od akcije državne vlasti, već da su, u stvari, postojala i pre države. Ta osnovna prava se sastoje od neophodnih oblika slobode pojedinca, a vekovno iskustvo je pokazalo da su ona bitna za normalan i kontinuiran život društva. Ona su nastala iz društvene potrebe i pre svakog zakonodavstva, a jedina uloga države bila je da kodifikuje i obezbedi primenu ovih prava koja su još ranije postojala u običajnom pravu.

Ovo učenje o prirodnim ili individualnim pravima, ma koliko pogrešno bilo njihovo istorijsko opravdanje, logički nije nesaglasno s učenjem o društvenom organizmu. Spenserova teorija da su prirodna prava proizvod društvenog iskustva i da ne potiču od neke apriorne racionalizacije, sasvim je ispravna. Najubedljivija kritika Spenserove teorije je u tome da je ono što je smatrao da potiče od iskustva ljudskog roda, veoma često rezultat same Spenserove plodne uobrazbe o onome što bi, po njemu, iskustvo ljudskog roda trebalo da bude.

G. Ispravni i zakoniti domen delatnosti države

Pored učenja po kojem korenita društvena reforma ne može da se ostvari neposrednim zakonodavnim merama, analiza legitimne sfere delatnosti države je najpoznatiji deo spenserove političke teorije. Kao što je jedan ugledni sociolog primetio, Spenser je celog života bio toliko zaokupljen pokušajem da formuliše šta država *ne* treba da radi, da nije uspeo da razvije bilo kakvu konkretnu pozitivnu teoriju o državi. Čini se da su dva glavna faktora u osnovi Spenserovog dobro poznatog žestokog protivljenja širokoj delatnosti države ili pozitivnog zakonodavstva za popravljivanje društva: 1) učenja o automatskoj društvenoj evoluciji koja su bila aktuelna polovinom i krajem devetnaestog veka i 2) njegova neurotična konstitucija zbog koje mu je svaka vlast države bila mrska.

Ideja po kojoj su društveni razvoj i uredno odvijanje društvenih procesa automatski i spontani, bila je prihvaćena mnogo pre Spenserovog vremena. U svom najranijem modernom obliku ova ideja je poticala od reakcije koju je njutnovska nebeska mehanika imala na društvene nauke osamnaestog veka. Engleski deisti i francuski filozofi razvili su shvatanje po kojem društvenim institucijama upravljaju isti oni »prirodni zakoni« za koje je Njutn pokazao da vladaju u vasioni. Njihovu teoriju su preuzeli i uveli u nauku o državi francuski fiziokrati i klasični ekonomisti, pri čemu su ih ekonomisti koristili za filozofsku odbranu novog kapitalističkog sistema do kojeg je dovela industrijska revolucija. Mada su već početkom devetnaestog veka Rei, Hodžkin i Sismondi pokazali neispravnost ove koncepcije, ona je ipak dominirala u to vreme.

Razvijanjem evolutivne hipoteze stvoren je jedan novi »naturalizam«. Verovalo se da su se visoko organizovani tipovi animalnog života razvili od nižih formi, automatski i nezavisno. Lako je bilo pretpostaviti da postoji neposredna analogija između organske i društvene evolucije i tvrditi da je evolucija društva potpuno spontani proces koji čovek svojim intervencijama ne može ni na koji način da ubrza, ali zato može da ga fatalno uspori ili uputi drugim pravcem. Spenser je više nego bilo koji drugi pisao popularisao ovaj pogled na društveni razvoj, kao argument protiv delatnosti države. Ovaj stav su ozbiljno osporavali Lester F. Vord, Leonard T. Hobhaus, Ludvig Štajn i Albion Smol.

Čini se da je Spenser razvio ono što bi moderni dinamički psiholozi nazivali krajnjim »antivlast kompleksom«. Ako uzmemo u obzir ono što nam je poznato iz njegove mladosti, naročito dominaciju koju su nad njim imali njegovi muški rodaci i njegove poznate neurotične tendencije, Spenserova stalna i sve veća mržnja prema širenju državne delatnosti verovatno je bila lično motivisana podsvesnom neurotičnom reakcijom. Treba takođe imati u vidu da Spenser potiče iz porodice u kojoj je vladala nesloga. Uzeto u celini, čini se da njegov stav prema državi mora da ima duboko emocionalne korene, jer se taj stav oštro izdvajao od drugih bitnih premisa njegove opšte filozofije. Ova nedoslednost mu je stalno stvarala nevolje i trebalo mu je mnogo truda da nekako pomiri svoj politički individualizam sa svojim sociološkim načelima.

Bilo kako bilo, na njegov stav o delatnosti države u velikoj meri su uticale političke prilike za vreme njegovog života. Revolucionarne ideje ranog XIX veka, sa učenjima o efikasnosti brze i nasilne političke reforme i mnogobrojni zakoni koji su predlagani da se stanje poboljša i reše problemi nastali dezorganizacijom stare društvene kontrole pod uticajem industrijske evolucije, lako su mogli izazvati i osećanja kao ona koja je Spenser gajio i stalno ih pothranjivati.²⁴

Spenser je prvi ogled u ovom predmetu objavio 1842. godine pod naslovom *Ispravni delokrug državne vlasti (The Proper Sphere of Government)*, a osam godina kasnije izišla je njegova velika rasprava *Društvena statika (Social Statics)*. Osnovno načelo ovog dela je Spenserovo pravilo o jednakoj slobodi, što je, u stvari,

samo oživljavanje Rusooove definicije slobode. On tvrdi da svaki pojedinac može da uživa slobodu u onoj meri u kojoj ona nije u suprotnosti sa jednakim pravima na slobodu drugih pojedinaca. U ovom delu Spenser je izneo svoju čuvenu teoriju o državi kao akcionarskom društvu za uzajamnu zaštitu pojedinaca. Delo sadrži i spisak delatnosti od kojih država treba da se uzdržava, sa detaljnom analizom Spenserovih gledišta koja potvrđuju njegov stav. Spisak zabranjenih ili tabuisanih delatnosti, od kojih neke iznenađuju, sadrži i sledeće: trgovačke propise, državne verske ustanove, dobrotvorne delatnosti koje mogu remeti prirodno odabiranje, državno školstvo, državnu kolonizaciju, sanitetske mere, donošenje propisa o novcu i kovanju novca, poštanske službu, izgradnju i održavanje svetionika na moru i poboljšanje pristaništa. Prvenstvena dužnost države je da obezbedi pravosuđe, što se teorijski sastoji u primenjivanju zakona o jednakoj slobodi, a praktično u zaštiti života građana i njihove imovine od krađa i provala u zemlji i od napada spolja.

U *Sociološkim studijama*, 1873. godine, Spenser ponavlja svoje osnovno gledište o političkom »laissez faire«, naročito u čuvenoj uvodnoj glavi *Naša potreba za naukom o društvu (Our Need of a Social Science)*, kao i u isto tako izvanrednom poglavlju *Politička pristranost (The Political Bias)*. Na jednom mestu u svojoj *Sociološkoj studiji*²⁵ Spenser anticipira Sammerovo gledište o »zaboravljenom čoveku« kao čoveku koji nosi najveći finansijski teret delatnosti države, a najmanje dobija od njenog zakonodavstva. Njegove političke teorije izražene u *Principima sociologije* uglavnom su istorijske i analitičke prirode, sa izuzetkom razlike između militarističkog i industrijskog društva, a samo tu i tamo dodiruju pitanje dopuštenog delokruga države. Između 1850. i 1884. godine, kada je objavio svoje delo *Odnos čoveka prema državi (Man versus the State)*, Spenser je objavio veliki broj članaka o nemešanju države. Ti članci su najvećim delom prikupljeni u trećoj svesci njegovih *Naučnih, političkih i spekulativnih ogleda (Essays, Scientific, Political and Speculative)*, 1891. godine. Možda je najvažniji među njima njegov esej o »specijalizovanoj administraciji«, 1871. godine, kao odgovor na napad profesora Hakslija u eseuju *Administrativni nihilizam*, 1870. godine. Pod učenjem o »specijalizovanoj administraciji«

²⁴ Za Spenserovo iznošenje razvoja njegovih političkih teorija videti isto tako njegovu *Autobiography*, II, 431—36. To je kao neka vrsta »post festum« racionalizacija.

²⁵ *Op. cit.*, pp. 285—86

Spenser podrazumeva odustajanje države od njenih funkcija aktivnog regulatora ljudskih delatnosti i usavršavanje njenih negativnih regulatorskih funkcija. Spenser je isto tako objavio i žestok napad protiv socijalizma pod naslovom *Od slobode do ropstva* (*From Freedom to Bondage*), a i njegov drugi ogled u delu *Odnos čoveka prema državi*, pod naslovom *Ropstvo koje dolazi* (*The Coming Slavery*) uglavnom je posvećen odbacivanju socijalističkih koncepcija.

Najzad, u delima *Odnos čoveka prema državi* i *Pravda* (*Justice*) može se naći Spenserova poslednja reč o ovom predmetu. U prvom delu napadao je socijalističke tendencije svoga vremena i pokušaj širenja porodične etike u domen delatnosti države. Pokušavao je da odbaci tadašnje učenje o suverenitetu britanskog Parlamenta kao predstavnika većine. Njegova poslednja doktrina o ispravnom domenu državne vlasti, kako je tamo izneto, sastoji se u ograničavanju vlasti na zaštitu od fizičkog napada, na obezbeđenje slobode, na izvršavanje ugovora i na zaštitu pojedinca od napada spolja. Drugim rečima, država bi imala da se bavi čisto negativnom regulativnom delatnošću. U pogovoru poslednjem izdanju dela *Odnos čoveka prema državi* Spenser priznaje da je potpuno svestan da je njegova teorija o delatnosti države daleko ispred svoga vremena i da neće biti usvojena za života mnogih generacija, ali je svoju privrženost ovoj stvari opravdavao činjenicom da društvo mora imati ideal koji će ga voditi ka njegovom ostvarenju.

Spensera su bez uzezanja kritikovali mnogi pisci, posebno Riči, za nedoslednost između njegove doktrine o državnom organizmu i tvrdnje da će daljom evolucijom društva postepeno nestati regulativna struktura vlasti. Teško je reći da tu ne postoji očigledan raskorak koji ni Spenserova genijalnost nije nikada mogla da uskladi, ali isto tako ne može zadovoljiti ni logičko zaključivanje organske doktrine koja tvrdi da državna funkcija mora postajati sve obuhvatnija. U tipu društva u kome intelekt usmerava zakonodavnu delatnost, kako su to tvrdili Kont, a kasnije Vord, napredak možemo očekivati jedino proširivanjem delatnosti države. Ali, s obzirom na sadašnji opšti nivo inteligencije i morala običnih državnih činovnika u modernim političkim sistemima, mnogi mislioci bi se radije opredelili za efikasnu dobrovoljnu organizaciju. Reklo bi se da je to u osnovi bilo Spenserovo gledište.

Kad je u pitanju delatnost države na međunarodnom planu, već je rečeno da je Spenser smatrao da država treba da štiti svoje

građane od osvajčkih napada. Spenser je bio pristalica doktrine pasivnog potčinjavanja. On je, međutim, odlučno zastupao načelo nenapadanja. Verovao je u princip međunarodne arbitraže i proričao da će to vremenom postati univerzalni način rešavanja međunarodnih sporova. Očekivao je da će se u dalekoj budućnosti izgubiti strogo nacionalna obeležja i da će biti uspostavljena opšta vlada ili federacija vlada. Spenser je svoje verovanje u međunarodnu arbitražu podupirao ličnom delatnošću. Osnovao je društvo za mir koje je radilo na međunarodnom popuštanju, a u svojoj *Autobiografiji** govori o šteti po zdravlje koje mu je naneo preterani napor na ovom polju.

Spenser je takođe žestoko kritikovao novi kapitalistički imperijalizam koji je počeo da se razvija u Engleskoj, i uopšte u svetu sedamdesetih godina prošloga veka. U jednom od svojih poslednjih članaka pod naslovom *Imperijalizam i ropstvo* (*Imperialism and Slavery*) Spenser je kritikovao britansku politiku za vreme burskog rata kao politiku zasnovanu na sili, za koju je mislio da je vladajuće načelo novog imperijalizma. Dalje je tvrdio da imperijalizam neizbežno vodi ka militarizmu, da uništava demokratiju u zemlji i inostranstvu i da ogromno povećava poreske namete. Tako se veoma približio stavovima neoliberala Hobhousa i Hobsona, ali se od njih razlikovao uglavnom po tome što nije kritikovao izdatke za imperijalizam kao troškove koji smanjuju budžetske stavove za socijalno zakonodavstvo u zemlji.

Bez obzira na to što bi se moglo misliti o Spenserovom učenju o pravilnoj nadležnosti države, u zaključku bi se moglo reći da niko razuman ne bi mogao opovrgnuti razloge koji su doprineli, makar delimično, Spenserovom protivljenju mešanja države: 1) tadašnji niski stepen političkog morala; 2) opšte pomanjkanje inteligencije ili, bar, stručnog znanja državnih funkcionera; 3) nesposobnost birača da se razumno opredeljuju pri izboru tih funkcionera; 4) obrnuto shvatanje državne vlasti kao cilja za sebe, umesto kao sredstva za postizanje cilja. On je smatrao da je zbog svih ovih nedostataka, uzetih zajedno, državna mašina bedno nesposobna da se bavi kompleksnim problemima savremene civilizacije. Ovakvo stanje stvari može se popraviti samo na dva načina: smanjenjem delatnosti države ili povećanjem njene efikasnosti. Većina savremenih pisaca smatra da bi ovaj drugi način bio

* *Autobiography* — objavljena u dva toma 1904. g., posle Spenserove smrti. — *Prim. red.*

bolji, ali je Spenser smatrao da je to tako daleka mogućnost da je imao više poverenja u prvo rešenje. Na žalost, bilo je očigledno da je imao osnovanih razloga za svoj stav.

H. Progres, društvena reforma i delatnost države

Spenserovi spisi društvenoj reformi bili su isto tako mnogobrojni i nadahnuti kao i njegovo pisanje o ispravnom području državne delatnosti. U stvari, reč je o različitim vidovima jednog istog problema. Kao što je njegovo učenje o državnoj delatnosti bilo zasnovano na podjednakoj slobodi, prirodnim pravima i negativnoj regulativnoj funkciji, tako se i u pogledu društvene reforme njegova maksima sastojala u tome da rezultati nisu u srazmeri sa upotrebljenim sredstvima.

Spenser nije poricao potrebu za političkom reformom niti tendenciju koju ispoljava svaki oblik državne uprave da postane konzervativan i da se odupire promenama. U svom delu *Principi sociologije* Spenser na vrlo ubedljiv način raspravlja o tome kako političke organizacije, kao i sve druge društvene institucije, nastoje da se odupru promenama. On nije osporavao potrebu za reformom; jedino je sumnjao u efikasnost tada predlaganih metoda i načela reformi.

Spenser je želeo da istakne da je uzaludno očekivati da će neka mera, namenjena poboljšanju jedne određene situacije, moći da uspe ako prilikom njenog donošenja nije uzet u obzir opšti kulturni kompleks čiji je sastavni deo ono što treba ispravljati i ako nije uzeta u obzir međuzavisnost između društvenih snaga i institucija. Pisci su optuživali Spensera da je tretirao samo »ispravnog čoveka« i da je formulisao »političku aritmetiku«, ali treba reći da je bar na polju društvene reforme bio dovoljno svestan situacije pred kojom se nalazio društveni reformator. Njegovo klasično iznošenje ovog načela sadržano je u sledećem odeljku njegove *Sociološke studije*:

»Možete videti da ovaj tanjir od kovanog lima nije potpuno ravan. Malo se izdiže, tamo na levoj strani, talasast je, kako bismo rekli. Kako da ga izravnamo? Očigledno, reći ćete, ako udarimo po uzdignutoj strani. Dobro, evo čekića, udaricu njime po tanjiru kako ste mi savetovali. Jače da udarim, kažete. Opet bez rezultata. Još jedan udarac, pa drugi i treći. Neravnina je ostala. Zlo je još tu, čak je i veće. Međutim, to nije sve. Pogledajte kako se

tanjir izvitoperio na suprotnoj strani. Tamo gde je pre bio ravan, sada je talasast. Lepo smo celu stvar udesili! Umesto da izlečimo prvobitni nedostatak, dodali smo nov. Da smo se obratili masjoru veštom u ovom poslu, on bi nam rekao da ništa dobro ne možemo postići, već suprotno, ako udarimo po strani koja se izdiže. On bi nas podučio kako da podošenim udarcima kujemo čekićem na raznim mestima i kako da zlo otklonimo ne neposrednim, već posrednim akcijama. Taj posao nije tako jednostavan kako vam se čini. Čak ni sa običnom limenom pločom ne možete postupati po jednostavnom metodu zdravog razuma, u koji imate toliko poverenja. A šta da kažemo kada je u pitanju društvo? »Mislite li da se na meni može lakše svirati nego na svirali?« — zapitao je Hamlet. Da li je lakše popraviti čovečanstvo nego komad lima?²⁶

Spenser ipak nije potpuno i bezrezervno zastupao teoriju *laissez faire*. On je nastojao da se bori protiv preteranog poverenja u efikasnost zakonodavstva kao opšteg leka za svako društveno zlo. Kao vatreni pripadnik suprotne škole, Spenser je svakako otišao predaleko. Hteo je da stavi na znanje društvu da pojedinac, pa čak i cela generacija, mogu samo veoma beznačajno da utiču na izmenu pravca društvene evolucije. On nije želeo da obeshrabri individualne ili kolektivne napore u pravcu reforme, već samo da omogući da se shvate nužne granice koje društvo postavlja obimu i rezultatima takve akcije. Ovaj svoj stav Spenser je dobro rezimirao u sledećem pasusu:

»Ako prihvatimo da je za fanatika kao podstrek potrebno žarko iščekivanje i priznamo koristnost njegove zablude koja je prilagođena njegovoj prirodi i funkciji koju vrši, čovek višeg tipa mora da se zadovolji mnogo skromnijim iščekivanjima i pored toga što u svojim nastojanjima ne postusaje. On treba da uvidi koliko može srazmerno malo toga da učini i da uvidi da se isplati učiniti makar i to malo, spajajući tako filantropsku energiju sa filozofskim mirom«²⁷.

Malo je onih koji bi danas zastupali tako ekstremnu politiku *laissez faire* kao što je to Spenser preporučivao, ili koji bi čekali da bezlični zakoni evolucije sprovedu u delo program reforme, kao što je to Spenser pretpostavljao. Ipak, ne možemo da sumnjamo u mudrost njegovog saveta da se treba kloniti učenja po kojem progres može da se ostvari putem zakonodavstva, bez širokog poznavanja odgovarajućih socioloških primera. To je lekcija kojom

²⁶ Ibid., pp. 270—71

²⁷ Ibid., pp. 403

sociolozi još uvek pokušavaju da poduče dobronamerne ali neobaveštene filantrope.²⁸

I. Vanpravni aspekti političke organizacije

Spenser je mnogo razmišljao o vanpravnim aspektima političke delatnosti i organizacije. Već smo naglasili da je tačno shvatio da je javno mnjenje ili »osećanje za zajednicu« vitalna snaga na kojoj počiva delatnost države i koja joj daje moć i efikasnost. Rekli smo takođe da je verovao da nijedan oblik vladavine ne može biti uspešan ako ne odgovara osećanjima javnog mnjenja svoga vremena. Pomenuta je i njegova analiza ogromne uloge običaja i tradicije u formulisanju javnog mnjenja. Spenser je smatrao da je uticaj političkih stranaka uglavnom negativan. One obično zamagljuju stvarna pitanja u jednoj datoj situaciji svojim pristrasnim stavom u jednom ili drugom pravcu.

Raspravljajući o društvenoj kontroli vanpravnim sredstvima, može se reći da je Spenser učinio stvarnu uslugu političkoj i društvenoj misli time što je stavio političke organizacije u isti red sa društvenom organizacijom i što je pokazao koliko je bezizgledan pokušaj političkih reformatora da sprovedu bilo koju političku promenu ili reformu ako ne posmatraju državu u njenom odnosu prema društvu i ne vode računa o tome da politička aktivnost u osnovi zavisi od društvenih snaga i interesa. U ovome je učinio najveću uslugu koju sociolozi mogu pružiti političkoj teoriji i praksi. Značaj ovog gledišta dobro je izrazio profesor Smol kada je na sledeći način objasnio osnovni pojam Spenserove filozofije: »Članovi društva se od najranijih stadijuma uređuju u nešto nalik na stalne oblike; ovi oblici se preuređuju da bi bili prilagođeni potrebama koje se menjaju; oblici su povezani sa pojedincima koji sačinjavaju društvo kako po uzroku tako i po posledici. Oni su činioци koji se nikad ne smeju izostaviti ako se želi shvatiti stvarni život.«²⁹

²⁸ Za Spenserovo iznošenje ambicioznog plana da napiše studiju o uticaju »reformnog zakonodavstva« u toku cele srednjovekovne i moderne britanske istorije, videti *Various Fragments* (New York, 1898), pp. 136—40, ogled pod naslovom *Record of Legislation*.

²⁹ *General Sociology*, p. 153

J. Rezime Spenserovih društvenih i političkih teorija

Glavna Spenserova društvena i politička učenja mogla bi se ukratko prikazati na sledeći način: 1) Spenser je oživeo teoriju društvenog ugovora (sporazuma) da bi filozofski opravdao postojanje političke vlasti; 2) izneo je čvrstu sociološku formulaciju individualističke političke filozofije po kojoj je država potpuno potčinjena pojedincu i po kojoj se država smatra organom zaduženim da obezbedi veći stepen slobode za pojedinca nego što bi bilo moguće bez njenog »negativnog mešanja« u ponašanje ljudi; 3) poricao je mogućnost obezbeđenja društvenog progressa neposrednim zakonodavnim merama usmerenim na poboljšanje situacije (bar zakonodavstvom koje je poznavao) i tvrdio je da društvo treba da čeka na automatsko dejstvo opštih zakona evolucije koji će dovesti do progressa; 4) dao je jedno od najpodrobnijih izlaganja organske teorije o državi; 5) razvio je filozofiju političke evolucije zasnovanu na svrsi zbog koje organizovano društvo funkcioniše i našao je da je ta svrha prvo bila vojna ekspanzija, onda industrijski razvoj i da će konačno biti etičko poboljšanje; 6) najzad, Spenser je dao značajan doprinos time što je doveo u međusobni odnos državu i društvo, pokušavajući da proceni položaj i funkcije države u širem društvenom procesu.

Ukratko, Spenser je pristupio političkim problemima sa širokog stanovišta sociologa, ma koliko da je u pojedinim slučajevima primena njegovih načela na rešavanje tih problema bila nedosledna i neadekvatna.